

Architectuur in het landsc

Vrijwel nergens ter wereld heeft de mens zo'n ingrijpende invloed op het landschap gehad als in ons land. Het zijn vaak buitenlanders die ons daarop attent moeten maken. Wijzelf ervaren de vergaande invloed van de mens op het landschap als iets heel vanzelfsprekends, en onderkennen de waarde van de natuurlijke gegevens al nauwelijks meer. Daarmee wordt de potentie onderschat om de kenmerkende eigenschappen ervan te benutten ten behoeve van streekeigen en karakteristieke ruimtelijke plannen.

Wijbrand Havik, Hans Nauta, Ruud Ritz

In dit artikel gaan de auteurs in op de vraag hoe het in onze drie noordelijke provincies ten plattelande gesteld is met het streven en realiseren van nieuwe, wervende "beelden" van de betrouwde omgeving. Daarbij beperken zij zich tot uitbreidingswijken, veranderingen in bestaande gebieden, agrarische bebouwing en grootschalige ingrepen.

In vroeger eeuwen hebben de bewoners van Noord-Nederland hun nederzettingen op heel verschillende wijzen vormgegeven. Ook toen werd ingegrepen in het natuurlandschap, hetgeen soms ook op grote schaal gebeurde, zoals in de huidige Veenkoloniën is te zien. Dankzij de overwegend directe relatie tussen landschap en gebruik, is er bijna altijd toch sprake van een herkenbare relatie. Zo hebben verschillen in landschap, nederzettingen en grondgebruik in de loop der eeuwen geleid tot een diversiteit aan nederzettingstypen en tot de ontwikkeling van regionale, traditionele architectuur.

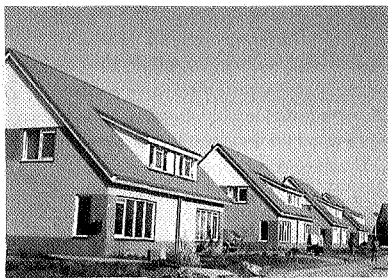
Vanaf het begin van deze eeuw maakte het traditionele bouwen steeds meer plaats voor nationale architectuurstromingen die voortvloeiden uit snelle technische ontwikkelingen. Als gevolg hiervan werden de verschillen in de architectuur veel sterker bepaald door de mode van de tijd dan door de streek waar men bouwde. De Jugendstil villa's uit het begin van deze eeuw zagen er dus anders uit dan de landhuizen in de stijl van de Amsterdamse School van tien jaar later. Onderling verschilden deze laatste villa's echter niet wezenlijk van elkaar, of ze nu in Groningen, Friesland of Drenthe gebouwd werden.

Vervlakking

Tegenwoordig zijn streekgebonden kenmerken in de bebouwing nog nauwelijks aanwezig. Een dergelijke vervlakking doet zich overigens ook voor bij de vormgeving en inrichting van ons landschap.

*Galagracht te IJlst, beeld-
drager voor de nieuwbouw-
wijk Ielanden*

rap van Noord-Nederland

Standaardwoningen in hedendaagse nieuwbouwwijk

Standaardwoningen rond de eeuwwisseling

Woningen in Appelscha die doen denken aan de vroegere oortginningshuisjes (architectenbureau v/d Molen en de Jong te Sneek), foto Paul van Goor

Nieuwbouwwijken onderscheiden zich vaak ook niet of nauwelijks naar de aard van het landschap of de structuur en morfologie van de aangrenzende oude kern. Het is in een nieuwe woonwijk in het algemeen heel moeilijk te zien of het een uitbreiding van een wierdendorp, streekdorp of esdorp betreft. In de oude kern is het veel gemakkelijker te raden in wat voor soort nederzetting men zich bevindt. Een beetje kenner zal dan trouwens aan de hand van de specifieke structuur of van één of meer bijzondere gebouwen ook al snel de plaats kunnen noemen. Dit laatste is overigens ook te verklaren uit het feit dat de meeste mensen veel meer oude kernen kennen dan nieuwbouwwijken. In de nieuwbouw komen de meesten alleen maar als er familie of kennissen wonen. Wie vaker nieuwbouwwijken bezoekt zal het gelukkig opvallen dat er toch meer verschillen in identiteit zijn op te merken dan vaak gemakshalve wordt aangenomen. Ook in oude kernen blijkt dat het merendeel van de oudere huizen sterk op elkaar lijkt; in veel dorpen beperkt de bebouwing van rond de eeuwwisseling zich vaak maar tot twee typen. Men herkent het dorp dan

ook meestal niet aan de gemiddelde bebouwing maar, zoals gezegd, aan de typische structuur of aan een bijzonder gebouw als een kerk of een café. Hoe het ook zij, wij moeten constateren dat de wereld van Cornelis Jetzes en de zijnen in snel tempo verdwijnt of reeds verdwenen is. Dat ontslaat ons niet van de plicht om er zorg voor te dragen dat wat de moeite waard is ook voor ons nageslacht behouden blijft. Daarnaast verplicht het ons ook te zoeken naar aanknopingspunten uit zowel heden als verleden om de nieuwe omgevingen die wij maken voldoende identiteit en diversiteit te geven.

Uitbreidingswijken

Een belangrijk kenmerk van nieuwe woonwijken is de grote overeenkomst die zij door het hele land vertonen. Critici betreuren dit als verlies van plaatselijke en regionale identiteit. Realisten wijzen erop dat de gangbare woonvormen, de uniforme welvaartsmaatschappij, de wet- en regelgeving, de financierings- en beheersvormen van woningen en de bouwtechnieken ten grondslag liggen aan onze

nieuwe woonwijken. In combinatie met infrastructurale standaardoplossingen en stedenbouwkundige en architectonisch voorkeursontwerpen, leiden zij tot identieke woonwijken. Maar het zou te gemakkelijk zijn om het verlies aan plaatselijke en regionale identiteit niet serieus te nemen.

Voor de waardering van de nieuw gevormde ruimte zijn twee aspecten van belang: de vormgeving van de overgangen van de nieuwe bebouwing naar het bestaande dorp en landschap, en het gebruik maken van bestaande of nieuwe landschappelijke en bouwkundige elementen als onverwisselbare eigen kenmerken voor de nieuwe wijk. De kwaliteit van het ruimtelijk plan en de daarvan afgeleide inrichtings- en bebouwingsplannen spelen hier een grote rol. In dit kader werden en worden nog steeds kansen gemist. Maar het besef dat ruimtelijke kwaliteit er toe doet en uiteindelijk in financiële zin ook meer oplevert dan het kost, wint de laatste jaren duidelijk terrein.

De stimulerende werking van het rijk en enkele voorop lopende grote gemeenten als Groningen, hebben hun invloed op provincies en andere

gemeenten. Ook in het Noorden zien wij initiatieven die een verbetering van de ruimtelijke kwaliteit ten doel hebben. Zo lanceerde de provincie Groningen enkele jaren geleden het begrip kwaliteitslocatie, met het doel de eigen inwoners beter aan de provincie te kunnen binden, en wie naar elders was vertrokken weer terug te lokken.

Herkenbaarheid

De laatste jaren wordt op verschillende plaatsen in het Noorden wijken ontworpen waar herkenbaarheid en aansluiting op de omgeving wordt nagestreefd. Het prijsvraagontwerp van bureau Heeling, Krop, Bekkering voor het voormalige kazerneterrein in Zuidlaren is een voorbeeld van een plan dat sterk geïnspireerd is door het omringende landschap. De structuur van het landschap vormt de basis voor de inrichting van het stedenbouwkundig plan, waardoor de wijk in het landschap is verankerd.

Voor de nieuwbouwwijk Oud Alteveer in Nieuwe Pekela is juist een sterke aansluiting gekozen met de voormalige wijkenstructuur in dit gebied. Wijken waren kanalen die vanaf het hoofdkanaal het veen in werden gegraven ten behoeve van de ontginning.

De 'boerderette' is ook populair in nieuwbouwwijken

De gemeente ontwikkelde op dit gegeven een plan dat als vanzelfsprekend in dit kanaaldorp thuis hoort.

Ook bij De Ielanden in IJlst vormt het water de inspiratiebron. De belangrijkste ruimtelijke beelddrager van het oude stadje IJlst is de Galamagracht met zijn specifieke inrichting van het dwarsprofiel. In vernieuwde vorm zal een tweede 'Galamagracht' ook de beelddrager van de nieuwe wijk gaan vormen. In het plan De Dreven in Hoogezand kreeg de hoofdontsluitingsweg het karakter van een laan. Aan de bebouwing langs deze laan werden hoge architectonische eisen gesteld. Laan en bebouwing bepalen de karakteristiek van De Dreven. Belangrijk voordeel van deze opzet is dat men het gezicht van de wijk niet afhankelijk heeft gemaakt van de grote hoeveelheid standaard eengezinswoningen die ook in deze wijk gebouwd zijn. Naast het belang van een beelddrager op wijkniveau zijn er vaak ook locaties aan te wijzen die door hun ligging in het gebied beeldbepalend zijn voor een straat, buurt of zelfs hele wijk. Wanneer daar aan de bebouwing hogere architectonische eisen worden gesteld, dragen deze elementen door hun eigen karakter in belangrijke mate bij tot de herkenbaarheid.

Veranderingen in bestaande gebieden

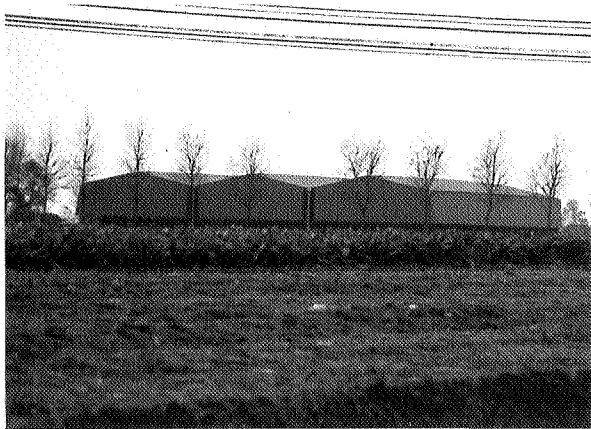
Veel van de oude kernen in Noord-Nederland worden nog gekarakteriseerd door bebouwing van voor de Tweede Wereldoorlog. In tientallen hiervan is dit beeld nog zo sterk aanwezig dat zij rijksbescherming genieten als stads- of dorpsgezicht. Ondanks het belang dat gehecht wordt aan de historische karakteristieken, vinden ook hier allerlei veranderingen plaats. Oude gebouwen verliezen hun functie, worden verbouwd of maken vanwege hun ouderdom plaats voor nieuwe. In vroeger tij-

den werd de nieuwbouw bepaald door de regionale traditie en de beperkingen van de techniek; een plat dak kon men bijvoorbeeld niet maken. Daardoor ontstond er vanzelf een grote verwantschap tussen het nieuwe en het oude. Bovendien gingen de ontwikkelingen veel langzamer dan nu, zodat er meer tijd was om aan nieuwigheden gewend te raken. Want ook vroeger konden nieuwe gebouwen die nu vaak een monumentale status hebben, de toenmalige toets der kritiek soms moeilijk doorstaan. De huidige stand van de techniek leidt echter tot een bouw die er bijna per definitie anders uitziet dan die van een eeuw geleden. Sterker zelfs, de manier van bouwen van toen is nu in de meeste gevallen onbetaalbaar geworden door veranderingen in economie en markt.

Beeldkwaliteitsplan

Wanneer wij nu in een oude kern nieuwbouw willen realiseren die het bestaande karakter niet aantast of zelfs versterkt, dan moeten speciale voorwaarden worden gesteld. Libau, een organisatie die zich voor de gemeenten van de provincie Groningen bezig houdt met advisering op het gebied van welstandsmonumentenzorg, schreef in 1979 de prijsvraag 'Dorpsvernieuwing' uit. Deze had ten doel om voorbeelden van hedendaagse nieuwbouw te genereren die goed zouden passen in oude dorpskernen. Gebruikelijk was toen om de bungalow of eengezinswoning die in het uitbreidingsplan niet mistond, klakkeloos ook in de oude kernen te bouwen. Mede als gevolg van deze prijsvraag is in veel Groningse dorpen nieuwbouw gerealiseerd die aan bovengenoemde eisen voldoet.

Om ook nu voor individuele bouwplannen goede resultaten te kunnen bewerkstelligen, is het van belang dat gemeenten een hier op afgestemd welstandsbeleid voeren. Goed hulpmiddel daarbij is het zogenoemde beeldkwaliteitsplan. Hierin geeft de gemeente aan welke karakteristieken zij in een bepaald dorp belangrijk vindt, hoe zij de bebouwing waardeert en welk beleid zij in dit verband wil voeren. In een dergelijk plan kan ook een bepaalde vorm van bescherming worden geregeld, bijvoorbeeld voor waardevolle panden die geen monument zijn.

Moderne driekapshuur in Zeerijp

Smakeloze namaak

Een van de meest voor de hand liggende manieren om op een passende wijze in een traditionele omgeving te bouwen, lijkt het nabouwen van een gewaardeerd voorbeeld. Lijkt, want niet alleen zijn de wooneisen en voorschriften ingrijpend gewijzigd, ook de verhouding tussen materiaalkosten en arbeidsloon is in de afgelopen eeuw sterk veranderd. Zo verglijdt de namaakkeuterij tot een 'boerderette' van verkeerde verhoudingen, plastic roeden tussen het isolatieglas, witte breuksteen, een brede kanteldeur voor de dubbele garage en kunstriet op het dak. Maar ook wanneer men dichterbij de goede voorbeelden blijft, leiden de genoemde omstandigheden zelden tot een verrijking en veel vaker tot een verschraling ten opzichte van de traditionele bebouwing. Ook zonder uitsluitend letterlijke verwijzingen naar de oude voorbeelden is het mogelijk om nieuwbouw bescheiden in het bestaande beeld te voegen en met gebruik van nu geëigende middelen een nieuwe waarde aan het bestaande toe te voegen.

Bouwen onder architectuur

Om dergelijke voorbeelden gemeengoed te laten worden, is het noodzakelijk dat meer architecten betrokken worden bij wat ooit de landelijke bouw-

kunst heette. Vroeger stapte wie een huis wilde laten bouwen naar de dorpsstimmerman, die van vader op zoon had geleerd hoe je dat moest doen. Architecten waren er alleen voor kerken en paleizen. Hoewel die situatie nu geheel veranderd is, stapt men nog steeds niet gemakkelijk naar een architect. Wellicht staan veel architecten ook niet echt open voor deze markt. Omdat de kritiek op de plattelandsbouw vooral

ook van de kant van de architecten komt, zou men een grotere inspanning van deze beroepsgroep mogen verwachten. Gelukkig zijn er in onze provincies toch heel wat voorbeelden van nieuwe gebouwen die, zoals dat in makelaars taal heet, onder architectuur gebouwd zijn. Dit gebeurt in het algemeen veel meer op incidentele basis dan in het verleden het geval was, toen bijvoorbeeld rijke boerenbehuizingen in de vruchtbare zeekleigebieden door architecten in hele reeksen tegelijk werden gebouwd. Nu is het de PTT die veel dorpen in de afgelopen jaren met een mooi postkantoor heeft verfraaid. Of het zijn de verfijnd technisch ogende gemalen van architectenbureau OLGA die hier en daar in het Groninger landschap verschijnen als gevolg van de bodemdaling. Incidenteel verschijnen ook in dorpen voorbeelden van bouwwerken die op de oude karakteristieken zijn gebaseerd. Zo is langs de Compagnonsvaart in Appelscha een aantal woningen gerealiseerd die verwijzen naar de historische ontginningshuisjes die men hier, al dan niet verbouwd, nog langs het kanaal aantreft. De architecten Karelse en Daan bouwden Galerie Waalkens op de plaats van de afgebrande Oldambtster boerderij in Finsterwolde. Hoewel het gebouw slechts een fractie van de ruimte van de vroegere boerderij heeft, is er een vorm gevonden waardoor het gebouw onmiddellijk herinneringen aan de boerderij oproept.

Agrarische architectuur

De agrarische bedrijfstak heeft de afgelopen decennia ingrijpende veranderingen ondergaan. Geen enkele boer voert zijn bedrijf meer zoals het voor de Tweede Wereldoorlog gebruikelijk was. Het aantal bedrijven is drastisch teruggelopen, en de nog bestaande bedrijven hebben bijna zonder uitzondering een aanmerkelijke schaalvergroting ondergaan. Dit heeft uiteraard ook verregaande gevolgen voor landschap en agrarische bebouwing. De ligboxenstal is een van de nieuwe bedrijfsgebouwen die het moderne boerenbedrijfscomplex kenmerken; andere zijn bijvoorbeeld de werktuigen- en aardappelloodsen, en de voer- en mest silo's.

Nieuwe boerderijen zijn gemodelleerd naar Europese normen. Een ligboxenstal in Drenthe is niet anders dan in Groningen, en de woning voor een boerderij is in Friesland niet wezenlijk anders dan in Drenthe. Ook de meeste nevengebouwen op het boeren erf komen uit de catalogus van de verschillende systeembouwers in deze branche. De relatieve verschillen zijn tegenwoordig meer het gevolg van de aanpak van de betreffende leverancier dan van specifieke wensen van de opdrachtgever. De huidige markt sluit nagenoeg uit dat boerderijgebouwen nog ontwikkeld worden op basis van regionale landschappelijke verschillen. Nu is het natuurlijk niet zo dat deze nieuwe gebouwen bij voorbaat afbreuk doen aan het bestaande landschap. Ze geven er op een nieuwe manier invulling aan, maar ze missen de romantiek van het oude boerenleven en historische boerderijen. De mate waarin wij deze nieuwe elementen met een grotere vanzelfsprekendheid kunnen aanvaarden, ligt vooral aan de wijze waarop dergelijke complexen in de structuur van het landschap zijn ingepast. Dit vereist een afgewogen ordening van de samenstellende elementen en een adequate beplanting. Uiteraard heeft ook de architectuur de nodige aandacht. Voorbeelden van schuren die in dit verband met de nodige zorg gemaakt zijn, vindt men her en der in de provincies. De ruilverkaveling Ruinerwold/Koekange was enkele jaren geleden aanleiding voor een ideeënprijsvraag voor een melkveehouderij. Zoals ook bij andere boerderijprijsvragen is de winnende inzending helaas nooit gebouwd. Het is echter geen toeval dat de jaarlijks

